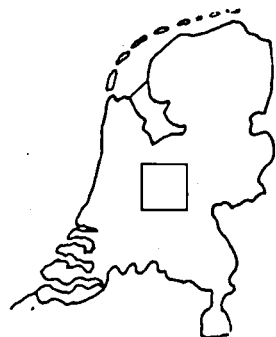

Begrazing in de Blauwe Kamer

Gerard Litjens

De Blauwe Kamer is een uiterwaard langs de Nederrijn tussen Rhenen en Wageningen. Het wordt sinds 1984 als natuurgebied beheerd door de Stichting Het Utrechts Landschap. Bijzonder is de ligging aan de voet van de Grebbeberg, die behoort tot de stuwwal de Utrechtsche Heuvelrug. De Grebbeberg is sinds 1956 in bezit van deze stichting.

De uitgangssituatie in de uiterwaard bood de aanblik van een eeuw steeds intensiever wordend grondgebruik. Van de oorspronkelijke bodemopbouw was weinig meer intact, door de ontgleiding en het landbouwkundige gebruik naderhand. Ten slotte is de Nederrijn een genormaliseerde en gestuwde rivier, waardoor de rivieroever hun zandige karakter hebben verloren en een deel van de rivierdynamiek is verdwenen.

Voorbeeldproject Plan Ooievaar

Het Utrechts Landschap besloot kort na de geboorte van Plan Ooievaar in 1987 een praktische invulling te geven aan de daarin beschreven ecologische visie. Het Natuurontwikkelingsproject Blauwe Kamer beslaat de uiterwaard en een deel van de Grebbeberg met een gezamenlijke grootte van 180 hectare. Het project beoogt het herstel van het intensieve contact tussen rivier en uiterwaard. Dit gebeurt echter niet spontaan. De bevindingen leerden dat de rivierdynamiek als scheppende kracht niet te grote vrijheden kan worden toegemeten, omdat dit tot een afsnijding van de rivierbocht zou kunnen leiden. Daarom werd besloten graafwerkzaamheden uit te voeren. De zomerkade moet op twee plaatsen worden doorgegraven. Daarbij moeten grote delen van het gebied worden verlaagd tot krekens en moerasachtige situaties. Dit graafwerk is grotendeels in de zomer van 1991 uitgevoerd. De afronding van de werkzaamheden laat voorspellen op zich wachten vanwege een kroonprocedure die voornamelijk betrekking heeft op de overlast van kwel ten gevolge

van het doorsteken van de zomerkade.

Begrazing

Introductie van begrazing als beheersvorm en als natuurlijk proces van het rivierecosysteem is het tweede belangrijke doel van het project. Daarbij komt de Grebbeberg nadrukkelijk in beeld: de overgang van stuwwal en rivierdal is een unieke plek om ervaring op te doen met natuurlijk begrazingsbeheer.

Te hoog voor moerassen, te laag voor stroomdalvegetaties

De Blauwe Kamer was onder meer geliefd vanwege de rijke stroomdalvegetaties op de hoogstgelegen terreinen in het gebied, de zomerkaden. Hoe ironisch ook, juist deze soortenrijke kaden belemmeren het contact tussen uiterwaard en rivier. De soortenrijkdom van de ontkleide graslanden is mager te noemen. Het terrein ligt te laag ten opzichte van het rivierpeil voor de stroomdalflora, terwijl het voor moerassen te hoog ligt. Flauwe overgangen ontbreken. Het graafwerk brengt daar verandering in door het verlagen en ophogen van terreinen. De

potenties van de Nederrijn voor moerasontwikkeling worden daardoor veel beter benut. Het gestuwde karakter zorgt namelijk voor vaste laagwaterpeilen gedurende gemiddeld bijna driehonderd dagen per jaar. Het areaal moeras wordt dan ook flink groter.

Een hoofdrol voor natuurlijke processen

In 1989 werd begonnen met het weghalen van 14.000 meter heiningen. Alleen al dit opruimwerk gaf het gebied een sensationele weidsheid. Runderen en paarden begonnen meteen met een grote verkenning tot in alle uithoeken van het terrein. Gebiedsdekende begrazing betekende ook dat aan de traditionele openbare verkoop van hooigras een einde komt. De prijzen waren ook al fors gekelderd in de afgelopen vier jaren, ten dele omdat er niet meer werd gemest en de productiebeperking in de landbouw leidde tot inkrimping van de veestapel van de boeren.

Integrale zomerbegrazing met runderen en permanente begrazing met paarden leidde tot een veel meer natuurlijke graslandstructuur. Er ont-

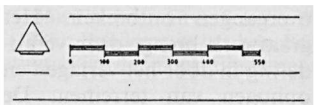

DE BLAUWE KAMER

Toekomstige toestand

- eigendom Utrechts Landschap
- provinciegrens
- bebouwing
- sloot duiker
- afsterfing
- talud
- talud
- krib

- eikenbeukenbos
- rivierbegeleidend bos
- bouwland
- grasland
- riet- en zeggemoeras
- stromend water
- kleiputten
- vogelobservatiehut
- natuurpad
- informatie ruimte Utrechts Landschap
- maatregelen ter ophetting kweltoename
- te verbeteren watergang
- wildraster en wildrooster

Figuur 1. De Blauwe Kamer is een uiterwaard langs de Nederrijn tussen Rhenen en Wageningen en wordt sinds 1984 als natuurgebied beheerd door de Stichting Het Utrechts Landschap.

stonden in een snel tempo mozaïekvormige patronen in de dikke grasmatten en een fijnmazig netwerk aan paden. Opvallend was dat paarden als het ware de patronen vormden door hun selectieve graasgedrag en dat de runderen zich hierin schikten. Paarden zijn dan ook betere structuurmakers in gelijkvormige grasmatten dan runderen. In diverse publikaties wordt daar aandacht aan besteed (zie literatuurlijst).

Er zijn ook andere veranderingen in de begroeiing merkbaar, waarbij de droge zomers en het ontbreken van overstromingen een rol lijken te spelen: De laagst gelegen graslanden in het rustige deel van het gebied worden in tegenstelling tot de voorgaande jaren intensief begraasd, zowel 's zomers als 's winters. De alsmaar uitbreidende witteklaverbegroeiing blijkt een delicatess voor de dieren. Bovendien blijken Meerkoeten en Kleine Zwanen het gras 's winters in de oeverzone van een plas te millimeteren. Tweede merkbare verandering is de gestage uitbreiding van Akkerdistel en Rid-

der-, Krul- en Veldzuring. De soorten breiden zich niet in grote monocultures uit, hetgeen waarschijnlijk te danken is aan het type begrazing. De ruigtes bieden de bijzondere aanblik van grote groepen Putters en Kneutjes. Daarbij komt dat ruigte in het huidige riviereengebied tot dusver een schaars verschijnsel is!

Een uitgerasterd terreintje in de oeverzone van een plas wijst uit dat daar waar begrazing achterwege blijft, de oevervegetatie uitbundig tot ontwikkeling komt, zowel in het water als op de oever! Blijkbaar zijn deze overgangen geliefd bij zowel grazende vogels als viervoeters.

Volgende stap: grazers zijn méér dan levende maaimachines

Twee jaar begrazing van tachtig hectare niet-meer-bemest uiterwaardgrasland met 's zomers zo'n vijftien tot twintig runderen plus permanent circa twaalf paarden levert een verrassend beeld op: Het terrein verruigt! De dieren krijgen het niet op!

Er ontstaan hele hoeken waar hooigras op stam de winter in gaat en er sterk vervilt en nauwelijks aangevreten weer uitkomt. De dieren dimensioneren als het ware hun eigen menukaart. Het lekkerste gras wordt goed onderhouden, de rest verruigt. Paarden lijken zich in deze geordende chaos het lekkerst te voelen. Ze knippen met hun tanden op de beste plekkjes het kortste gras aan. Vooral de lijzijde van het hoog op een rivierduin gelegen waardmanshuis is een geliefde plek, waar vooral 's avonds of na regenbuien wordt gegeten: zijn de paarden sociaal naar verafgelegen wonende mensen of is er de beschutting tegen westenwind en regen in het spel?

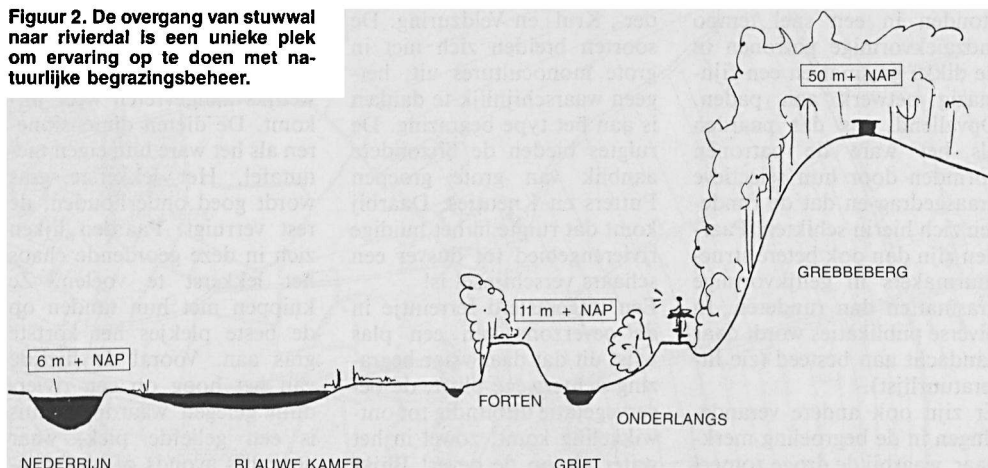
Het aanzicht van onthoornde turbo-koeien en ruige, van sprinkhanen ritselende grasland blijft potsierlijk. De arme dieren produceren aanhoudend dunne mest door de

Luchtopname van de Blauwe Kamer, september 1991. Op de voorgrond het begraasde gebied met mozaïekvormige patronen. Op de achtergrond de graafwerkzaamheden.

Naar een dia van G. Litjens.

Figuur 2. De overgang van stuwwal naar rivierdal is een unieke plek om ervaring op te doen met natuurlijke begrazingsbeheer.

invloed van krachtvoer en geil gras tijdens het winterseizoen. Terwijl de paarden al van die prachtige okerleurige en vilige bouwswels produceren, als teken voor een gezonde spijsvertering. Ook het publiek dat in toenemende mate zichzelf op de hoogte komt stellen van de ontwikkelingen, mompelt ongedurig bij de aanblik van die bonte kudde grote koeien. Naarmate het project vordert, bekruipt mij het gevoel dat er geen introductie van natuurlijke begrazing plaatsvindt, maar een extensieve vorm van landbouw wordt voortgezet. Eén gedachte baart mij zorgen: als de Blauwe Kamer en Grebbeberg als één beheers-eenheid worden ingericht, betekent dat dan dat al die zeventig koeien de Grebbeberg op kunnen sjokken? Nee, toch? Zo'n grote kudde overloopt het hele bos, al is het alleen al uit nieuwsgierigheid! Is dat wat wij bedoelen met begrazing als structuurvormend natuurlijk proces? Nee, dus. Ik kom tot de conclusie dat begrazing met modern huisvee of met een willekeurige verzameling paarden en pony's uiteindelijk niet past binnen de doelstelling. En wordt bijvoorbeeld steeds meer overtuigd van het misleidende effect van gewone koeien in natuurgebieden. *'Is het wel een natuurgebied?'* zou je denken.

Natuurlijke begrazing in families

En zo leiden de ervaringen met begrazing als beheers-vorm geleidelijk tot bijstelling van de opvattingen over het beheer van het gebied. Wij zouden moeten overschakelen naar kleine kuddes paarden en runderen in een familieverband en in jaarrondbegrazing. Primitieve rassen zijn veel beter aangepast aan alle grillige weersomstandigheden dan modern huisvee en hebben een uitgekiende voedsel-selectie. Niet onbelangrijk is de ervaring van de kuddes met de dynamische milieu-omstandigheden. Zou de rol van deze soorten en hun leven in familieverband niet veel subtieler zijn en zelfs tot andere vegetatie-ontwikkelingen leiden door een meer specifieke

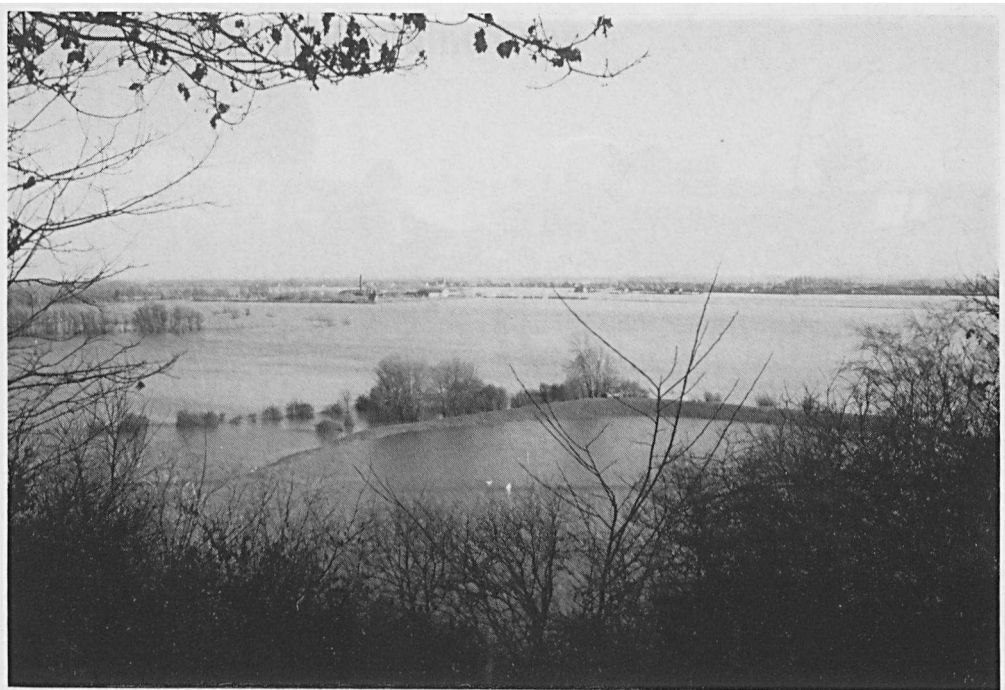
terreingebruik? Waarschijnlijk zullen vaste kuddes de specifieke terreinkennis veel beter etaleren, bijvoorbeeld in geval van hoog water. Daarbij komt dat familiestructuren zullen leiden tot concurrentie en haremvorming. Wat wij tot dusver met huisvee in de Blauwe Kamer hebben ervaren is dat er een sterke rangorde is in de kuddes met louter koeien, of kuddes met louter merries en veulens.

De begrazing van de beboste stuwwal laat nog even op zich wachten, omdat de Grebbeberg nog moet worden voorzien van heiningen en wild-

Een groep van vijf Poolse Koniks wordt in de winter van 1991 losgelaten in een grasland langs de Grift, op de overgang van Blauwe Kamer naar Grebbeberg, februari 1991.

Foto: G. Litjens.

Uitzicht op overstromde uiterwaard de Blauwe Kamer in maart 1988, tijdens het extreem hoge water. Begrazing is tijdens deze omstandigheden alleen mogelijk als er hooggelegen uitwijkplaatsen beschikbaar en bereikbaar zijn. De foto is genomen vanaf de Grebbeberg.

Foto: G. Litjens.

roosters. Gezien het geringe voedselaanbod zal de Grebbeberg niet intensief kunnen worden begraasd. Bochtige Smele en eikeloof zullen vooral tijdens de winter wel eens op het menu verschijnen. In principe is het overweldigende voedselaanbod in een open uiterwaard voldoende om een flinke kudde het hele jaar door op de been te houden. Dat heeft het terreingebruik in de Blauwe Kamer tot nu toe bevestigd. Ik denk zelfs dat de draagkracht van uiterwaarden veel groter is dan die van bijvoorbeeld de Oostvaardersplassen, waar de Koniks en Heckrunderen feitelijk tot een overbegraasde toestand leiden bij een bezetting van circa 125 dieren op achthonderd hectare. In het toekomstige begrazingsgebied van uiterwaard en stuwwal (180 ha) zal een kudde van zo'n dertig tot veertig

volwassen dieren moeten leiden tot een gedifferentieerde ontwikkeling van oobos en stuwwalbos, moeras, ruigte en grasland. Ik besef dat dit echter grotendeels wordt beïnvloed door onvoorspelbare factoren zoals hoog water, sneeuwval en vorst. En daar valt geen beheersplan op te maken...

De belevenissen die de Stichting Ark sinds 1989 heeft met de introductie van het Schotse Gallowayrund en het Poolse Konikpaard in enkele Rijn- en Maasuitwaarden zijn spectaculair. Paarden en runderen in familieverband leiden een weg naar een veel natuurlijker beheersvorm en zijn een lust voor het oog. De eerste ervaringen wijzen uit dat het gedrag van de dieren in een hun vertrouwde omgeving een dimensie toevoegt aan het beheer. Nadrukkelijk wordt er toe aangezet de diersoorten te respecteren als levend wezen en niet zozeer als handige maaimachine. Boeiende schouwspelen zoals de spectaculaire gedragingen van een trotse hengst die zijn harem beschermt tegen concurren-

ten; de geboorte en ontwikkeling van veulens, vrij galopperende kuddes paarden vlak voor een onweersbui; het geeft een geheel andere kleur aan 'begrazing' en vooral aan de waarneming daarvan. Het gedrag van een harem Koniks is een verhaal op zichzelf. Er is een leidende merrie, die de hengst domineert en zelfs kleineert. De hengst komt in actie als er een andere hengst opdoemt, zelfs wanneer deze geen enkele aspiraties heeft in de richting van de harem. Gemengde groepen met verscheidene hengsten leiden niet alleen tot een winnaar (glanzend, sterk, trots), maar ook tot een verliezer (mager, gewond, dof, gefrustreerd). Zonder ingrijpen zou de verliezer het uiteindelijk met de dood moeten bekopen.

Al met al ontstaat er een holistische kijk op het natuurbeheer. Alles wat machines doen, namelijk knippen, zaaien, maaien, woelen en zaaien, kunnen grazende dieren veel beter. Daarbovenop: de subtiële voedselselectie naar kruiden en grassen, daar zijn geen machines voor te bedenken! Het kost minder energie,

Koniks grazend in het grasland aan de voet van de Grebbeberg, juni 1991.

Foto: G. Litjens.

er komen geen wielsporen, er is geen sprake van onwerkbaar weer, vorstverlet of vakantie. Een levend landschap ontstaat, met grazende dieren als bewoners en vormgevers. Géén voortdurende bemoeienis met het inscharen of weer ophalen van runderen, geen noodzaak om, zoals bij Fjorden- of warmbloedpaarden, voortdurend te inspecteren op ziektes, verwondingen, de hoeven, hengstigheid en dergelijke. Het kan zelfs beheerskosten besparen.

Resteert een toekomstbeeld

De Blauwe Kamer en Grebbeberg vormen binnen enkele jaren een geheel bewoond door een kudde Koniks en bijvoor-

beeld Galloways. De keuze voor Koniks is specifiek bepaald door de wens om bloedlijnen te kunnen uitwisselen met kuddes elders in de omgeving zoals Meinerswijk (Arnhem), De Plaats (Ewijk) en Millingerduin (Ooijpolder). Koniks vormen meteen een herkenningsteken in de begraasde natuurgebieden langs de rivieren.

Het reservaat is op diverse plaatsen toegankelijk, zowel voor fietsers (Onderlangs, Veerweg) als voor wandelaars (Grebbeberg, omgeving steenfabriek). De hengsten en stieren worden eens per twee tot drie jaar weggevangen, zodat overmatige inteelt wordt voorkomen.

Een verder perspectief reikt wat mij betreft naar introductie van andere grazers zoals Edelherten en Bevers. Voor de Blauwe Kamer ontstaat de mogelijkheid voor Edelherten vooral wanneer een verbinding tot stand wordt gebracht met de Utrechtsche Heuvelrug. Voor Bevers biedt het Nederrijndal en de beekdalen van de Geldersche Vallei, Renkumse Beek en Heelsumse Beek mogelijkheden.

Met dank aan Wouter Helmer en Simon Klingen voor het kritisch doornemen van de tekst.

■ Gerard Litjens, werkzaam bij Stichting Het Utrechts Landschap en Stichting Ark, Blauwe Kamer 2, 3911 VJ Rhenen.

LITTERATUURLIJST:

- Blom, Marjan (1989): (R.U. Utrecht, vakgroep natuurwetenschap en samenleving) Begrazing in de Blauwe Kamer (stageverslag).
 Bruin, D. de, et al (1987): Ooievaar (de toekomst van het rivierengebied).
 De Bie, S. et al (1987): Begrazing in de Natuur.
 Lans, H. van der & G. Poortinga (1988): Natuurbos in Nederland.
 Litjens, G. (1988): Stichting Het Utrechts Landschap 1988. Natuurontwikkeling in de Blauwe Kamer.
 Stichting Ark 1990: Jaarverslag Koningssteen.
 Vera, F.W.M. (1990): De Oostvaardersplassen (spontane natuuruitbarsting of gerichte natuurontwikkeling?).